

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.16

УДК 323.1:342.7(477)

Кокорський В. Ф., Кокорська О. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДИНАМІКА ГЕНЕРАЛІЗОВАНОЇ ДОВІРИ І ВОЛОНТЕРСТВО В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У статті досліджуються проблема поширення узагальненої довіри в українському суспільстві як основи його солідарності та формування соціального капіталу, впровадження ефективної комунікації між громадянами і владою, суб'єктами влади, різними прошарками соціуму. В ході аналізу використовуються результати моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014-2017 рр. На їх основі доводиться, що саме новітній волонтерський рух, який почав набирати сили з часів Євромайдану, Революції Гідності та початку військових дій на сході нашої країни, став чинником формування у суспільстві клімату довіри. Завдяки йому вона виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити.

При цьому волонтери усвідомлювали, що довіра за визначенням пов'язана з ризиком. Відповідно, і для них питання полягало в тому, як навчатися свідомо йти на нього у тих ситуаціях, де це необхідно. Долаючи як власні, так і суспільні перестороги, волонтерський рух продемонстрував загальнолюдські, громадянські, міжособистісні та особистісні моральні якості. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них. А отже активність волонтерів слугувала прикладом для інших, що спонукало людей приєднуватись до волонтерського руху, впливала на формування громадянської свідомості та небайдужості. Вона ж сприяла помітному зростанню в суспільстві протягом останніх років міжособистісної довіри, яка у 2016 р. складала 56,2%.

Аналіз соціального портрету тих, хто в сьогоденних умовах в Україні вважає можливою довіру до інших громадян, показує підвищення шансів завдяки досвіду волонтерства 2014-2017 рр. на зростання довіри до держави. Він же доводить, що передумовою подальшого розвитку руху і поширення довірчих практик є збереження здатності йти на свідомий ризик, долаючи страх втратити щось через можливий обман.

Ключові слова: Революція Гідності, довіра, мораль, генералізована довіра, волонтерство, цінності.

Однією з проблем розвитку вітчизняного соціуму є формування узагальненої довіри, через яку посилюється зв'язок між індивідом і спільнотою, зростає почуття єдності, можливості для кооперації. Вона особливо загострюється в умовах надзвичайно динамічного сучасного світу, де спостерігається посилена соціальна фрагментація, руйнація звичних соціальних норм, ускладнення етнічних та релігійних процесів, розпад традиційних ідентичностей. Соціокультурна реальність сьогодення має все більш невизначений та нестабільний характер, коли саме наявність довіри, чітко пов'язаної зі взаємними очікуваннями, зобов'язаннями, залежностями, відповідальністю, ризиком, механізмом соціального порядку, співвідноситься з відчуттям захищеності та надійності, ефективною взаємодією попри невизначеність та ризик. П. Штомпка вбачає останній як «вірогідність неприємностей, пов'язаних з нашими власними діями і обумовлених нашими власними зобов'язаннями» [1, с. 30]. На його думку, саме з ним довіра має досить тісний зв'язок, позначаючи можливість породження різноманітних ризиків: невиправдання покладених очікувань, поява негативного психологічного осадку від нездійснення очікуваного, руйнація стосунків тощо. Вона ж постає засобом їх нейтралізації.

Впевненість в «собіподібності» тих, хто об'єднаний поняттям «ми» і «свої», є основою солідарності суспільства та формування «соціального капіталу» – мережі груп, асоціацій, об'єднань, що створюються на добровільних засадах і сприяють активізації залученості особистості в процес вирішення загальносуспільних справ. Роберт Патнем [2, р. 92] виділяє два типи соціального капіталу і довіри – відкритий (bridging – від слова «міст», тобто наводити мости) і закритий (bonding – пов'язувати). Відкритий зі зв'язками-мостами передбачає узагальнену довіру – поширення норм кооперації на всіх, включно з незнайомими людьми. Закритий, базований на зв'язках-кайданах, має

в основі «обмежену мораль» – поширення довіри й кооперації тільки на членів певного кола (сім'ї, колеги, земляків, етнічної групи тощо). Економісти виокремлюють також соціальний капітал і довіру зі «зв'язками-ланками», які визначають відносини між різними соціальними верствами в ієрархії, де влада, соціальний статус і добробут доступні лише певним індивідам або групам, здатним використовувати ресурси, ідеї або інформацію формальних інститутів, котрі не є безпосередньо елементом групи [3, с. 203].

Науковці констатують, що без узагальненої довіри, базованої на спільних інтересах та цінностях, неможливо впровадити ефективну комунікацію між суспільством і владою, суб'єктами влади, різними прошарками соціуму. Крім того, її відсутність перешкоджає дотриманню демократичних правил гри. Толерантність, як одна з важливих цінностей громадянської культури, також породжується довірою. Своєю чергою, недовіра викликає ерозію соціального капіталу, обертається атомізацією суспільства, ізоляцією індивідів, упередженим ставленням до іншої точки зору, а в політичній сфері – апатією, відчуженням від структур влади, ігноруванням політичних інститутів, а отже втратою можливостей впливати на рішення, які приймає держава.

Останніми роками різні аспекти довіри стосовно українського соціуму досліджувалися в працях Є. Головахи, О. Злобіної, Н. Кушнір, С. Макеєва, І. Мартинюка, Н. Паніної, В. Степаненка та інших вітчизняних дослідників. Підсумком їх напрацювань та узагальненням її критично низького стану протягом усіх років незалежності стала колективна монографія «Суспільство без довіри», видана у 2014 р. Однак наявні доробки не покривають цю досить масштабну і різнопланову тему та не дають відповіді на усі пов'язані з нею запитання, зокрема щодо ролі волонтерів у динаміці довірчих стосунків. А отже метою запропонованої статті є з'ясування стану генералізованої довіри після Революції гідності у контексті розвитку волонтерського руху. В процесі аналізу авторами були використані результати моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014-2017 рр.

Здобуття Україною незалежності, формування власної держави, обидва Майдани та не в останню чергу збройна інтервенція Росії призвели до появи нових форм самоорганізації громадян, заснованих не на ініціативах «зверху», а на активностях «знизу», багато з яких виникають й інституціоналізуються саме завдяки зростаючій взаємодовірі між громадянами. Однією з них стало волонтерство. Загалом як факт вітчизняного буття воно набуває поширення і формалізації з початку ХХІ ст. Однак ставлення до нього з боку суспільства тривалий час залишалось достатньо обережним у зв'язку з поширенням у відповідному середовищі не так моральності й альтруїзму, як прагнення заробити грошей на життя, почасти аморальним шляхом. Адже повсюдно спостерігалось мімікрія волонтерських дій, котра набула подвійного характеру: імітації псевдонеобхідності феномену «волонтерства» державою та громадськими організаціями з метою привернення уваги, хоча відповідного соціального замовлення майже не існувало, й приховування справжніх мотивів і цілей у добродійності [4]. Такий імідж, який не спонукав до наслідування у якості прикладу, підривав довіру населення до волонтерів.

А от новітній волонтерський рух, що почав набирати сили з часів Євромайдану та Революції Гідності, розгортаючись після початку військових дій на сході нашої країни, став без перебільшення безпрецедентним у кількісному і якісному відношенні. Саме з ним і добробатами співвітчизники пов'язали реальний порятунок країни від зовнішнього агресора та дезінтеграції за непередбачуваним сценарієм. Як наслідок, «суспільство без довіри» виокремило його серед усього спектру соціальних інституцій небаченим раніше рівнем довіри й підтримки (див. таблицю 1[5]). Тут, за справедливим висновком Е. Усланера, Ф. Фукуями, А. Селігмена, на який ми вже звертали увагу раніше [6], довіра виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити. Саме так вона, попри відмінності майнового стану, політичних чи ідеологічних позицій та релігійних вірувань, спроможна пов'язати індивідів у моральну спільноту, що поділяє ряд моральних цінностей і створює регулярні очікування передбачуваної, чесною та совісною поведінки.

Це і демонструють представники волонтерського руху. Їх активність поряд з добродійністю, як стверджують західні науковці, є самою сприятливою для формування у соціумі клімату довіри. Адже витратити свій час і гроші на незнайомих – це більш значущий внесок у вирішення суспільних проблем, аніж співпраця зі схожими індивідами. При цьому волонтери усвідомлювали, що довіра за визначенням пов'язана з ризиком. Відповідно, питання для них полягало в тому, як навчатися свідомо йти на нього у тих ситуаціях, де це необхідно [7]. Адже у 2013-2014 рр. вони знаходилися у ситуації критично низького рівня генералізованої довіри, але змогли подолати як власні, так і суспільні перестороги.

Таблиця 1

Рівень довіри до соціальних інститутів

<i>% тих, хто повністю або швидше довіряє</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Родині та родичам	95	93	95	
Сусідам	53	52	59	
Волонтерам		59	53	56
Церкві та духовництву	48	50	50	51
Армії	40	41	42	46
Благодійним фондам, громадським об'єднанням	15	34	31	38
ЗМІ	25	19	21	28
Місцевим органам влади	19	16	20	28
Астрологам	11	13	17	
Президенту	34	18	11	11
Банкам	10	12	9	14
Уряду	17	9	7	7
Судам	5	6	6	8
Верховній Раді	9	8	6	5
Політичним партіям	4	5	5	6

Саме волонтерський рух продемонстрував загальнолюдські (відповідальність, почуття обов'язку, совість), громадянські (патріотизм, пріоритет цінностей суспільства перед цінностями індивіда, прагнення до свободи та демократії, українська ідентичність, віра в праведність боротьби), міжособистісні (альтруїзм, емпатія, доброта, гуманність) та особистісні (гідність, оптимізм, ініціативність, безкорисність, романтизм, прагматизм) моральні якості [8, с.212]. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них. Відповідно суспільство не підозрювало в їх діях корисливих мотивів, що значною мірою відрізняє ставлення до них і до політиків, яких загалом вважають такими, що переслідують швидше власні, аніж народні інтереси. А отже активність волонтерів слугувала прикладом для інших, що спонукало людей приєднуватись до волонтерського руху, впливала на формування громадянської свідомості та небайдужості.

Вона ж, на нашу думку, сприяла помітному зростанню в Україні протягом останніх років міжособистісної довіри, яка у 2016 р. складала 56,2% (Захід – 52,3, Центр – 52,3, Південь – 53,1, Схід – 64,4). Остання загалом корелює з довірою 53,3% співвітчизників до волонтерів (Захід – 63,1, Центр – 51,9, Південь – 47,7, Схід – 50,3) (див. таблиці 1-2). Саме учасники волонтерського руху стали тими авторитетами, які за п'ятибальною шкалою користуються довірою більшості громадян з індексом 3,4, сприяючи зростанню узагальноної довіри. Співвітчизники мають індекс 3,2, армія – 3,0, благодійні фонди, громадські організації та об'єднання – 2,9 [9, с. 157, 161]. Показово, що ставлення до НУО покращилося саме через їх трансформацію у бік масових волонтерських і солідаристських практик, що призвело до суттєвого зростання суспільної довіри. Як зауважує В. Степаненко, в опитуваннях 2015 та 2016 рр. переважно або цілком довіряли їм і благодійним фондам близько третини респондентів (31,2%) (Захід – 33,4, Центр – 30,8, Південь – 24,8, Схід – 32,3), тоді як у 2006 р. рівень такої сукупної довіри до них складав 12,6 %, а перед Євромайданом 2013 р. – 17,8% [10, с. 81-82].

Таблиця 2

Переживання відчуттів, що більшості людей не можна довіряти, 2016 р. (%)

	<i>Захід</i>	<i>Центр</i>	<i>Південь</i>	<i>Схід</i>	<i>Україна загалом</i>
Ніколи	23,3	16,5	14,5	19,5	18,7
Зрідка	41,9	53,3	39,4	41,6	45,7
Періодично	26,0	23,5	29,5	29,8	26,7
Майже постійно	8,8	6,7	16,6	9,1	8,9

Одна з основних функцій, яку виконують волонтери, знаходиться у площині політичної взаємодії держави і суспільства, адже, на думку багатьох експертів, саме вони змусили владу розпочати соціальний діалог з громадянами, фактично заповнивши інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу у форматі стосунків «влада / громадянин», особливо у випадку владного самоусунення з комунікаційного поля [11]. Де-факто волонтери виступають джерелом інформації з високим рейтингом довіри, особливо якщо йдеться про гарячі новини з зони проведення операції об'єднаних сил (ООС). Навіть більше – повідомлення від них про становище на фронті стають джерелом інформації і масово поширюються в ЗМК. І мова не лише про бої, а й, особливо, про проблеми в армії, полонених, втрати, смерті і поранення наших бійців.

Важливо зазначити, що медіа у своїх матеріалах значно частіше, аніж у попередні роки, висвітлювали напрямки і результати активності волонтерів, підкріплюючи інформацію фото та відео супроводом. Це суттєво вплинуло на стан громадської думки у напрямку посилення довіри до членів волонтерських структур і благодійних фондів, призвело до зміцнення волонтерського руху та виокремлення різних напрямків його діяльності. При цьому саме волонтерство набуло усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. За різними даними до його акцій у 2014 – 2016 рр. долучалося від половини до майже 80% дорослого населення країни (останню цифру оприлюднив в одному зі своїх виступів Президент)

Довіра до волонтерів поступово ставала менш емоційно забарвленою і більш раціоналізованою [12, с. 36], перетворюючись на дієву складову повсякденних практик, що знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних не так з грішми (як нещодавно), як з особистою участю, котра дедалі більше стає спеціалізованою, профільною, обслуговує зростаючу кількість сфер життєдіяльності українського суспільства, що дозволяє реалізувати принцип зростаючого розподілу праці у цій царині, а відтак сприяє соціальній мобілізації та солідарності.

Підсумовуючи, зазначимо, що саме новітньому волонтерському руху, який розгорнувся після Революції Гідності, вдалося стати чинником зламу багаторічної тенденції взаємної недовіри між співвітчизниками. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них, підштовхуючи співгромадян до наслідування відповідної поведінки. Саме завдяки волонтерам довіра виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи та не прагнуть нас обдурити. Аналіз соціального портрету тих, хто в сьгоднішніх умовах в Україні вважає можливою довіру до інших громадян, показує підвищення шансів завдяки досвіду волонтерства 2014-2017 рр. на зростання довіри до держави. Він же доводить, що передумовою подальшого розвитку руху і поширення довірчих практик є збереження здатності йти на свідомий ризик, долаючи страх втратити щось через можливий обман.

Бібліографічний список:

1. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory / P. Sztompka. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 226 p.
2. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. D. Putnam. – N.Y. : Simon and Shuster, 2000. – 345 p.
3. Тітаренко О. М. Форми існування соціального капіталу: дослідження науковців / О. М. Тітаренко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 2. – Т. 2. – С. 201-205.
4. Див.: Білич І. О. Мімікрія волонтерського руху в Україні / І. О. Білич // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2013 – Т.18. – Вип. 2 – Част. 2. – С. 156-163.
5. Никітіна Т. Надія та віра без відповідальності, або Соціологічна діагностика українського суспільства / Т. Никітіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/nadiya-ta-vira-bez-vidpovidalnosti-abo-sociologichna-diagnostika-ukrayinskogo-suspilstva-286321_.html
6. Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Генералізована довіра як моральна цінність в системі вартостей українського суспільства / В. Ф. Кокорський, О. І. Кокорська // Політичне життя. – 2016. – № 1-2. – С. 97-101; Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Генералізована довіра як моральна цінність в працях західних науковців / В. Ф. Кокорський, О. І. Кокорська // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Всеукраїнська наукова інтернет-конференція, присвячена 25-річчю незалежності України, 20 травня 2016 р. – Вінниця: Друк, 2016. – С. 78-80.
7. Олейнік А. Українці можуть об'єднатися для допомоги Армії. Але щоб створити ОСББ – довіри не вистачає / А. Олейнік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/73376/Ukrainci_mozhut_objednatysa_dla_dopomogy_Armiji_Ale

8. Жужа Л. Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО / Л. Жужа // European political and law discourse. – 2015. – Vol. 2. – Issue 2. – P. 210-215.

9. Мартинюк І., Соболева Н. Формування довіри як передумова інтеграції суспільства: довірчі відносини в сучасному українському соціумі / І. Мартинюк, Н. Соболева // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 150-166.

10. Степаненко В. Громадянське суспільство: соціально-структурні аспекти / В. Степаненко // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 78-86.

11. Мандебура О. Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства / О. Мандебура. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=12&action=article_detail&article_id=8

12. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні / Н. Черниш // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №2. – С.26-38.

Kokorskiy V. F., Kokorska O. I. Dynamics of generalized trust and volunteering in Ukraine after Revolution of Dignity

The article deals with the problem of dissemination of generalized trust Ukrainians as the basis of its solidarity and formation of social capital, the introduction of effective communication between citizens and authorities, subjects of power, and various strata of society. The analysis uses the results of monitoring by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2014-2017. On the basis of them, it is proved that the most recent volunteer movement that began to gain strength since the days of Euromaidan, the Revolution of Dignity and the beginning of hostilities in the east of our country, has become a factor in the formation a climate of trust. As result, confidence has shown itself to be a moral value and trust could be the positive attitude toward personally unfamiliar people since they share with us fundamental moral orders and do not seek to deceive us.

At the same time, the volunteers realized that trust connects with risk. Accordingly, the question for them was how to learn to deliberately go to it in those situations where it is necessary. By overcoming both their own and social concerns, the volunteer movement has demonstrated universal, civic, interpersonal and personal moral qualities. The motive of the overwhelming majority of its representatives was not a material benefit, but a moral obligation that gave rise to respect and trust in them. The activity of volunteers served as an example for others, which prompted people to join the volunteer movement, influenced the formation of civic consciousness. It has also contributed to a marked growth in Ukraine in recent years of interpersonal trust, which in 2016 amounted to 56.2%.

An analysis of the social portrait of those who find it possible to trust in others in today's Ukrainian society shows that the experience of volunteering 2014-2017 increases the chances of increasing trust in the state. It also argues that preserving the ability to go to a conscious risk, overcoming the fear of losing something through possible fraud, is a prerequisite for the further development of the movement and the spread of confidence-based practices in Ukraine.

Key words: *Revolution of Dignity, trust, moral, generalized trust, values.*